

MIT TETT TISZA ISTVÁN ERDÉLYÉRV?

ÍRTA ÉS ELMONDOTTA
1940. DECEMBER HÓ 10-ÉN A TISZA ISTVÁN TÁRSASKÖR
DÍSZTERMÉBEN

DR. GRÓF BETHLEN PÁL

BUDAPEST, 1940.

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
NYOMÁSA.

Nagyméltóságú Elnök Ur!
Királyi Fenség!
Tisztelt Uraim!

„Mit tett Tisza István Erdélyért”, – így szól a témakör, melyet számomra az Országos Tisza István Emlékbizottság kijelölt.

Tisztelt Uraim!

Ez az év Erdély éve.

Erdélyért való felkészülésünk, felvonulásunk, pattanásig feszült várakozásunk, vágyaink részbeni teljesülésének az esztendeje.

Amidőn megbízatásomhoz képest szülőföldön problémájába kezdek, egy elsődleges kérdés, a történelmi távlat kérdése tolul önként előtérbe.

Tisztelt Uraim!

Nem is olyan régen volt, hiszen alig múlt el 22 éve annak, hogy a Tisza István követői azért jártunk ide nap-nap után, hogy vezérünket láthassuk, vele beszélhessünk, tőle irányítást, bátorítást kaphassunk.

Ilyen közeli emlékek mellett önként vetődhetik fel a kérdés, lehetünk-e már tárgyilagosak?

Lehetünk-e tárgyilagosak mi erdélyiek, akik az utóbbi 22 esztendőnek szenvedő alanyai voltunk.

Tudjuk-e elfogultság nélkül értékelni mindazt, amit Tisza István Erdélyért tett.

Tisztelt Uraim!

Az emberiségnek időről-időre visszatérő kataklizmái lezárnak egy-egy korszakot, a világtörténelemnek ama bizonyos nehéz vasfüggönye legördül és nincsen az a földi hatalom, amely azt ismét felgördítené, a színjátékot – ott ahol egyhagytuk, – folytatni tudná.

Ami odaát maradt, mindaz történelem, és ha történelem, akkor máris a szükséges távlatban vagyunk.

Tisztelt Uraim! – Ha ez a terem, amely olyan nagy szerepet játszott valamikor – nem is olyan régen, Nagymagyarország törté-

nelmében, – ha ez a terem ma már egymagába[^] is történelmi nevezetesség, – hogyne lenne történelem mindaz, ami ezek között a falak között az ország érdekében történt; – hogyne lenne történelem mindaz, amit Tisza István Erdélyért tett.

Tisztelt Uraim!

A régi harcok elültek, régi ellentétek elmúltak, régi sebek begyógyultak és érzésem az, hogy amikor ma már közkezen forgó levelekre, okmányokra, kortársak emlékirataira való hivatkozással felidézem a múltat, nem véték a szereplő kortársak – köztük magas személyiségek – emléke iránt tartozó kegyelet ellen,

nem bántom senkinek sem hiúságát, sem becsvágyát, sem – hogy divatos szóval éljek, – világnézetét, – mert amidőn a múltat idézem, ma már a napi politika porától szublimált történelmet idézek.

Tisza István ma már a történelemé.

Lényének legfőbb vonása – egészen kivételes, – történelmünkben csak nagyon keveseknek, – egy Zrínyinek, – egy Széchenyinek megadatott látónoki ereje, mellyel a magyarság helyzetét, jövőjét, létét fenyegető veszedelmeket már egy emberöltővel előbb meglátni, felmérni tudta, – amikor őrajta kívül, amint azt Nagy Miklós megírta, – „még mindenki gondatlanul élvezte a jelent”.

Jól mondja Kornis Gyula, hogy: „Amikor a milleniumi magyar olyan büszkén nézett vissza a nemzeti múlt ezeréves eposzára s keblét regényes, nagyralátó nacionalizmus és 30 millió magyarról ábrándozó verőfényes optimizmus feszítette, akkor Tiszának lelkét a jövőndő sötétben borongó víziója töltötte el”.

„Állandóan hallotta a veszedelemnek távolról hangzó történelmi moráját akkor, amikor szavaira nem hallgató honfitársai viszonylag könnyű lélekkel bíztak a jövőben, sőt színes, fényes álmokat szóttak a magyar imperializmusról.”

Már fiatalon, 1889-ben a véderő javaslat tárgyalásánál jönni látta mindazt, ami bekövetkezett: „Hiszen idestova 12 esztendeje annak” – jövendölte már akkor beszédében – „hogy hol közelebb, hol távolabb jövőben, de folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme. Nekünk készen kell lennünk éspedig békében kell elkészülnünk a háborúra, amely igen könnyen fejlődhetik élethalál harccá a magyar nemzetre nézve.”

Mai szemmel nézve – most, hogy Istennek hála – hadseregünk van, nagyon érdekes olvasmány Tisza Istvánnak 1905. évi ellenzéki pártprogramm tervezete.

Csak egy mondatot ebből: „Ellenőriznünk kell, hogy a tisztkezés reformja helyesen hajtassék végre. Annak el kell azon célját

érnie, hogy a magyar csapatok a vér, a műveltség és érzelem szálai által a magyar társadalomhoz fűzött magyar tisztikar vezetése alá kerüljenek.”

1912. júniusában, a katonai javaslatok feletti záró beszédét ezekkel a szavakkal fejezi be: „Kérve kérem a nemzetet, most higgyen nekem és ne akkor, amikor már a magyar nemzeti állam romjain késő lesz.”

Tisztában volt vele, hogy az európai Törökország felszámolása után a koncentrikus támadás mi ellenünk fog megindulni.

Ezért tüzte ki élete céljául, hogy nemzetét felrázza, előkészítse, hogy minden erőt egyesítsen a kikerülhetetlen harcra.

Ehhez szabta minden gondolatát, cselekedetét, az államügyek vezetését.

Ez a hivatástudat volt Erdély érdekében folytatott politikájának egyik alappillére, amelyet a tisztán látó értelem dominált.

Viszont Erdélyért való féltő gondoskodásának másik alkotó elemét az érzelem dominálta.

Már egyik őse II. Rákóczi György követe volt a portánál, majd 1660-ban Bocskay Ákos fejedelem alatt Nagyvárad vitéz kapitánya.

Bár itt kétségtelenül közrejátszanak azok a bensőséges rokoni és baráti szálak, melyek Tisza Istvánt Erdélyhez fűzték, mégis ezek a szempontok talán meghaladnák ennek a pillanatnak a kereteit, amiért is Erdély iránti érzelmeit más megnyilatkozásaiából keresem.

Tisztelt Uraim!

Amikor két évvel ezelőtt az egész nemzet osztatlan és további reményekre jogosító öröme a Felvidék egy része visszatért, sokat olvastunk és hallottunk akkoriban felvidéki szellemről, felvidéki gondolatról. Ezek a különféle definíciók akkoriban hol mélyebbek, hol felszínebbek voltak aszerint, hogy milyen célt szolgáltak, és hogy ki mit várt a felvidéki szellemtől.

Ma, Erdély esztendejében nap nap után olvasunk, főleg itt, Magyarországon erdélyi szellemről, erdélyi lélekről, erdélyi gondolatról, általában Erdéllyel való vonatkozásban különféle értékelésekről, definíciókról.

Hogy Tisza István mit érzett Erdély iránt, azt megmondotta 1914. júniusában, a kolozsvári nemzeti munkapárt körhelyiségének felavatása alkalmából.

Tisztelt Uraim!

Emlékszem rá, – mintha ma lett volna, – napsütős vasárnapi nap volt.

A város ünneplő színekben várta Tisza Istvánt.

A felavatási ünnep délelőtt, a főtéren a Bánffy-palota udvarán játszódott le.

Délután Tisza István a vármegyei ház nagytermében fogadta Alsófehér, Besztercenaszód, Brassó, Csík, Fogaras, Hunyad, Háromszék, Kolozs, Kisküküllő, Nagyküküllő, Marostorda, Szilágy, Szolnokdoboka, Tordaaranyos és Udvarhely vármegyéknek, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Gyulafehérvár városoknak, a tekéi szászoknak és a Kalotaszegnek küldöttségeit.

A küldöttségek nevében boldogult édesatyám Kolozsvár város és Kolozs vármegye akkori főispánja üdvözölte Tisza István, aki az üdvözlésre így válaszolt:

„Én azt hiszem, mindaz, ami átrezeg egy ember lelkén, arra a szóra, hogy Erdély, azt csak érezni lehet, azt nem lehet szavakba foglalni, azt nem lehet fogalmak kategóriájába besorozni. Hiszen mindaz, amit Erdély múltjáról tudunk, már magábanvéve a szív legszentebb érzelmeinek húrjait hozza rezgésbe, de ehhez járul mindaz, ami a jelenben Erdélyre vonatkozik, mindaz, amit a jövőben jelent Erdély a magyar népnek. Mert képzelhető-e jövője a magyar nemzetnek Erdély nélkül, hát nem olyan öncsonkítása volna-e a magyar nemzetnek, ha az Erdélytől bármikor is megfosztatnék, ami jóformán lehetetlenné tenné történelmi hivatását.”

Mélységes történelmi távlat lebeg e szavak mögött. Ugyanaz a gondolat, mellyel valamikor Pázmány Péter méltatta Betlen Gáborhoz írott levelében Erdély fontosságát.

Tisztelt Uraim!

Így találkozott a Tisza István lelkében a magyarság keleti védbástyáját fenyegető veszélyeket meglátó értelem az Erdély iránt érzett féltő gond és ragaszkodó szeretet érzelmével.

Értelem és érzelem, ez a két hatalmas komponens volt alapja mindannak, amit Tisza István Erdélyért tett.

Bár a román nemzetiségi kérdést sohasem tekintette tisztán csak erdélyi problémának, – mégis becsületes szándékkal Erdély érdekét akarta szolgálni az ő nemzetiségi politikája, amellyel, – amint azt a nagyszebeni metropolitának megírta volt: „A magyarság béke jobb ját nyújtotta román polgártársai felé.”

Országos jelentőségű megnyilatkozása volt az a pohárköszöntő, melyet 1899-ben Aradon a Goldis János aradi görögkatolikus püspök beiktatásán mondott.

A beiktatáson Bihar vármegye díszes küldöttséggel képviseltette magát. A küldöttséget Beöthy László, Bihar vármegye akkori főispánja vezette. Tagjai voltak: Tisza István, Telegdy József, Örléy Kálmán és Balogh László képviselők.

A beiktatási ebéd ünnepi szónoka Tisza István volt.

„A magyar nemzet világtörténelmi missziót teljesít” – monda –.

„Ez a misszió arra való törekvés, hogy a magyar nemzet az Európa e részén lakó kis népek önálló fejlődésének legfőbb öre, biztosítéka legyen.”

„A magyar nemzetnek hivatása teljesítésében egy természetes szövetségese van, és ez a szövetséges a román faj.”

Szavaira előbb a karánsebesi püspök, majd utána Mangra Vazul, a román nemzetiségiek ismert vezére válaszolt.

„Ha tudták volna” – úgymond – „hogy a magyar politikusok úgy gondolkoznak a románokról, mint ma Tisza István beszélt, akkor sok minden dolgukat másképen intézték volna.”

Erre a jelenetre célzott Tisza István másfél évtized múlva a képviselőházban e szavakkal:

„Nekem még most is élénk emlékezetemben áll az a hollófelete szakállú, tüzes arcú román pap, híres nemzetiségi agitátor, kinek akkor leolvastam az arcáról és a szeméből azt a hatást, amelyeit felszólalásom reá gyakorolt, és aki ma, ősz hajjal és szakállal, de fiatal, erőteljes lélekkel itt szolgálja a mi sorainkban a magyarok és a románok közötti megértés ügyét.”

A helyes nemzetiségi politikáról való felfogását megtaláljuk Réz Mihálynak egyik cikkére adott válaszában:

„A helyes nemzetiségi politikának Jánus arca van” – monda – „kérlelhetetlen következetességgel kell gyengíteni, visszaszorítani, ha kell megfékeznie a nemzeti egységre veszélyes törekvéseket, teljes erővel támogatnia a hazafias irányzatot, megtenni mindent az egész vonalon, ami megszünteti a félreértéseket, orvosolja a sérelmeket, tényekkel bizonyítja, hogy a románság boldog és szabad lehet e hazában, s ezzel erősíti a hazafias románok pozícióját és a nemzetiségi izgatás alól kihúzza a talajt.”

Első miniszter-elnöksége idején – amint mondotta, – csak előkészítő munkát végezhetett. Akkoriban az események pártjával együtt elsöpörték.

Csak 1913. tavaszán jutott ismét abba. a helyzetbe, hogy előbb mint a képviselőház elnöke, az akkori miniszterelnök tudtával, később mint miniszterelnök 1913. októberében és decemberében., majd folytatólag 1914. januárjában szakminiszterei bevonásával tárgyalásokat folytatott a román nemzetiségi párt comitéjének megbízottjaival.

Nagy körültekintéssel vezetett tárgyalásai nem vezettek

ugyan eredményre, de azért Tissa István nemzetiségi politikája ma is nagy erkölcsi érték számunkra és útmutató lehet a jövőre.

Tárgyalásai elé nagy nehézségek tornyosultak.

Egyik ilyen akadály volt az akkori ellenzéknek, közöttük Erdély legelső vezérférfiának indokolt, komoly, hazafias aggodalma.

Mindezek dacára Tisza István nagy emberek fanatikus meggyőződésével ment a maga útján és egyedül viselte a felelősséget ország és történelem előtt.

Egy másik tényező, amely keresztezte nemzetiségi politikáját, a korona várományosa, Ferenc Ferdinánd volt.

Az öreg király hanyatló életkorával fordított arányban nőtt a trónörökös befolyása, nemzetiségeinknek az ő jövődő uralkodásához fűzött várakozása.

Vészterhes kilátás volt nekünk erdélyieknek, – hogy míg Vajda Vojvoda Sádor és Popovieiu Aurél megtalálták az utat a Belvederhez, addig a monarchia legnagyobb, a dinasztia leghűségesebb emberével való találkozástól környezete elzárta.

Hogy mennyire pártfogolta a centrifugális erőket, arra vonatkozólag boldogult Fery Oszkártól hallottam, hogy a m. kir. Csendőrség a trónörökös katonai irodájától azt a parancsot kapta, hogy románlakta területen történt minden egyes fegyverhasználatról őhöz közvetlenül részletes és sürgős jelentés tétessék.

A volt trónörökös katonai irodájának főnöke, Bardolff ezredes emlékirataiban így ír Tisza Istvánról:

„Ezt a keménynyakú, de egyoldalúan beállított nagystílusú magyar embert, a magyar lovagiasság mintaképét a trónörökös tisztelte, mint ahogy az ember *egy* nemes jellemű, veszedelmes ellenfelét tisztelni szokta. Áthidalhatatlan szakadék tátongott kettőjük között. Kihallgatáson sohasem fogadta. Amidőn egy alkalommal rövidesen miniszterelnökké történt második kinevezése után a külügyminisztérium erősen befolyásolta Tisza István irányában, – egy alkalommal a Konopisü parkban séta alkalmából megkérdezte tőlem, hogy fogadja-e Tiszát vagy sem? Én óva intettem őt ezekkel a szavakkal: ezzel az ép annyira nagyeszű, mint kemény férfiúval szemben erősnek maradni nagyon nehéz, és csak az ellentétek kiélekedésére vezethet. Őt meggyőzni, kizárt dolog. Vele szemben gyengeséget mutatni, veszélyes. De a trónörökös Tiszát soha sem fogadta”.

Tisztelt Uraim!

A monarchia és paritásos, dualisztikus közjogi kapcsolatunk összeomlása után a csonka ország életösztone az elveszített integri-

tás után való visszavágyódásból a szentistváni gondolat védelme alá helyezte magát.

Ma – hogy ismét soknyelvű ország lettünk, gyakran hallunk a szentistváni gondolatról.

Emlékezetem szerint Tisza István így, szószerint talán soha sem használta ezeket a szavakat.

Nem használta azért, mert hiszen a legutolsó koronázáskor is, amikor a hercegprímással együtt, mint nádorhelyettes a koronát a király fejére helyezte, akkor még Szent István ősi örökségének csorbítatlan birtokában volt a nemzet.

De ha nem is használta Tisza István a szentistváni gondolat szavakat, mégis talán senki sem fejezhette ki szebben ezt *BZ* ezeréves gondolatot, mint ő:

„A magyar nemzeti állam” – mondotta – „az országban lakó nem magyarajkú polgárokkal való testvéries jó egyetértésben keresi a maga hivatásának megvalósítását.”

„A magyar nemzeti politika abban keresi a maga sikereit, a maga érvényesülését, hogy a magyar állam nemzeti jellegének fenntartása mellett a magyar állam, a magyar nemzet céljaival összhangba hozza az ország idegenajkú polgárainak jogos érdekeit, jogos törekvéseit.”

Tisza István jövő aggodalmait akárcsak mint valami égi háború előtt, időről-időre vakító villámcsapások jelezték, igazolták.

1914, február 23-án a Magyar Távirati Iroda jelenlétté, hogy a délelőtti órákban Debrecenben, a kereskedelmi és iparkamara Deák Ferenc-utcai palotájának II. emeletén az akkoriban felállított magyar görög katolikus püspökség hivatalos helyiségében pokolgép robbant és a robbanás darabokra tépte Jackovics Mihály püspöki vikáriust, Slepkovszky János püspöki titkárt és dr. Csatt Sándor püspöki jogtanácsost, míg az ugyanott tartózkodó Miklóssy István görög katolikus püspök sértetlen maradt.

A tetteseket Bukarestben elfogták, majd szökni engedték.

Ugyanakkortájban északról a Fehér Tisza forrásvidékéről egy másik vészjel érkezett. Egy elhagyott kis rutén községben, Iza községben élt egy szentéletű ember, egy Kábájuk nevű kaluger, aki éjnek idején különféle szent cselekményeket végzett, bérmált, keresztelt, esketett. Kezdetben a látszat az volt, hogy pravoszláv vallási rajongókkal állunk szemben. A hatóság figyelmessé lett. A nyomozás során kiderült, hogy a szizma csak fedőszere egy messze elágazó pánszláv propagandának. Imakönyveket találtak ciril betűkkel, amelyekben a cárért kellett imádkozni. Amerikából propaganda iratok jöttek, amelyekben az állott, hogy ez a föld a Fehér Tiszától

kezdve nem a magyaroké, mert majd jön az atyuska, aki felszabadítja.

Az egész ország feszült érdeklődése közben hirdeti ki Tóth Aurél főtárgyalási elnök 1914. március 3-án a máramarosi törvényesek főtárgyalási terméből Kábájuk Sándor más néven Alexi atya és 32 félrevezetett társa ellen a magyar állam elleni hűtlenség miatt folyamatba tett büntetőperben az ítéletet.

Tisza István személyes érdeme, hogy ez a per akkoriban egyáltalában megindulhatott, hogy a fő mentő tanú Bobrinszky gróf, a szent szinódus tagja, az orosz népjóléti bizottság elnöke, szalvuszkonduktusszal a főtárgyaláson megjelenhetett, és hogy a tárgyalás anyaga fényt deríthetett erre a veszedelmes mozgalomra, amely a rutén föld elszakítását célozta, amely akkoriban, miután már egész Keletgaliciát és Bukovina nagy részét aláaknázták, a munkácsi és eperjesi görögkatolikus egyházmegyék területére vetette rá magát.

Jellemző Tisza István nemes felfogására, hogy amikor később, a máramarosi orosz betörés után vádak hangzottak el, ő vette védelmébe a derék rutén népet.

Tisztelt Uraim!

Történelmünk során mindenkori balkáni pozíciónk Erdélyt már csak fekvésénél fogva is a legközelebbiről érintette.

A második Balkán háborút lezáró bukaresti béke után helyzetünk a lehető legkedvezőtlenebbül alakult. Szerbia megnagyobbodott, Bulgária le volt törve, Románia a hármasszövetségtől elszakadni készült. Oroszország nagyarányú fegyverkezésbe kezdett.

Ilyen helyzetben Tisza István külpolitikája balkáni helyzetünk megjavítását, Bulgária megnyerését, ezáltal Románia sakkbantartását célozta.

Amikor egy ilyen akció előmunkálatai már-már sikert ígérő stádiumba léptek, akkor következett be 1914. június 28-án a sarajevói merénylet.

Igyekezete első perctől kezdve oda irányult, hogy a háborút elkerüljük.

Ismerjük szerepét azokban a forró júliusi napokban.

A monarchia tárgyaló asztalánál egyedül foglalt állást a háború ellen.

A július 19-iki sorsdöntő közös minisztertanács az ő felszólítására határozta el egyhangúan, hogy a háború megkezdésekor a hatalmakkal közölni fog, hogy nem viselünk hódító háborút és nincs szándékunkban idegen területet annektálni.

„Ezzel az egyhangú elhatározással kezdtük meg a háborút” – mondotta Tisza István 1918. október 22-én, halála előtt néhány nappal a képviselőházban – „hangsúlyoztuk valamennyien, akik résztvettünk annak intézésében minden egyes esetben, hogy ez a háború védelmi háború, hogy ezt biztonságunkért, védelemből vívjuk, és hogy azt semmiféle agresszív hódító szándékkal össze nem kötjük.”

Aztán gyorsan peregetek az események.

Az ultimátumot július 23-án adták át.

A háború szörnyű gépezete általános mozgósítással július 31-én indult meg.

Ezzel a kocka el volt vetve.

A kocka el volt vetve – és itt kezdődik Erdély nagy történelmi drámája és legyen szabad ezt a nagy történelmi filmet – köz tudomású részleteket mellőzve, mindazt, ami Tisza Istvánnal kapcsolatban fontos – felújítva – szemeink előtt leforgatni.

Ott látjuk őt éjjel-nappal első perctől kezdve emberfeletti munkában az ő őrhelyén.

A vezérkar elgondolása az volt, hogy amennyiben Oroszország augusztus 1-ig elkezdí viklai, moszkvai és kievi ú. n. inváziós hadtesteinek a mozgósítását, ebben az esetben a hadsereg zömét északra irányítja és Szerbiát mellékharc térnek tekinti. Viszont, ha Oroszország augusztus 1-ig nem lépne fel ellenünk, akkor a szerb hadjárat teljes erővel megindul és az északi harctérre fordulunk, miután Szerbiát legyőztük.

Az első feltevés következett be. A küzdelem északon indult meg és nekünk jutott a feladat, hogy a gőzhengert feltartóztassuk.

Romániával akkoriban papíroson még szerződésünk volt.

Románia annyiban tisztázta helyzetét, hogy orosz háború esetén nem jön velünk, de ellenünk sem. Burián ennél többet nem vár, utóbbiban csali: feltételesen bízik. Egyedüli garanciája a bolgár hadsereg, de ez is csak akkor, ha Görögország nem támadja meg.

Hogy a külügyekre törvényes befolyását biztosítsa, gróf Berchtoldhoz fordul. Hogy akkoriban ez nem volt olyan magától értetődő könnyű dolog, azt bizonyítják az argumentumok, amelyeket levelében használ:

„Az eset gyakorlatilag nem fontos” – írja, –egy amerikai közvetítési kísérletről volt szó – „de ez nem ment fel azon feladat elöl, hogy hangsúlyozni legyek kénytelen, hogy a külügyminiszter szigorú titoktartása nem vonatkozhatik a magyar miniszterelnökre. Én is felelős vagyok a külpolitikáért. Nekem, mint a magyar állam exponensének kötelességem a külpolitikára törvényes befolyást gyakorolni és én csak egy olyan külügyminiszterrel tudok együtt szol-

gálni, akinél teljes megnyugvásom megvan, hogy semmit sem tartanak előttem titokban”.

Hogy alkotmányos befolyását katonai akcióinknál is érvényesíthesse, állandó tájékoztatásának elrendelése végett a királyhoz fordul. Hogy ez sem volt akkoriban olyan magától értetődő valami, elárulja báró Bolfrasz Artúrhoz intézett levele, „Távol áll tőle” – írja – „katonai részletkérdések iránt való frivol kíváncsiság, csak azt kívánja ismerni, ami az államügyek helyes vezetéséhez szükséges, ez pedig általános tájékozódás a hadihelyzet felől, és nagy vonásokban a tervezett katonai akcióink felől”.

Északon óriási túlerővel szemben folyik a küzdelem.

A külügyminiszter figyelmébe ajánlja Tiszának a magyarországi románokkal való tárgyalások fontosságát.

Szeptember 4-éről azt válaszolja gróf Berchtoldnak, hogy nincsen szándékában a dolgot halogatni, reméli, hogy nemsokára a nyilvánosság elé léphet akciójával, de elhatározását és az időpontot magának tartja fenn. A magyarországi románokkal való tárgyalásoktól Romániában nem vár hatást, de fontosnak tartja azokat magyar belpolitikai szempontból, mert meggyőződéses híve a nemzeti-ségekkel való békének.

Szeptemberben, Lemberg után csapatainkat a Szán vonalára vontuk vissza.

Ez Bukarestben kedvezőtlen hatást váltott ki.

Akkor merült fel első ízben román részről az a pokolian ravasz gondolat, hogy mivel Bukovinát és Erdélyt nem bírjuk megvédeni, hajlandók ők segíteni, Bukovinát és Erdélyt barátságosan megszállani, megelőzvéen ezzel az orosz.

Tisza még aznap reagál. Úgy a külügyminisztert, mint bukaresti követünket értesíti, hogy egy ilyen célzás a limine visszautasítanló, a románoknak értésükre adandó, hogy egy ilyen lépés, bármilyen ürügy alatt történjék is, hadüzenettel egyenlő és ellenállásunkkal fog találkozni.

Emlékiratot küld bukaresti követünknek mindarról, amit a monarchia mindenkori bukaresti követének Erdély és az erdélyi-magyarország felől tudnia kell azzal a figyelmeztetéssel, hogy Erdélyre irányuló román célzásokkal szemben tanúsított esetleges hallgatás vagy nem elég erélyes válasz is veszedelmes és nagy károkat okozhat.

Október első napjaiban felhívja az illetékesek figyelmét arra a visszas dologra, hogy a Máramarosba, tehát Erdély közvetlen közelébe betört orosz csapatok elleni akció egységes vezetés helyett a

Munkácson és a Nagyszebenben székelő, egymástól teljesen független két teritoriális parancsnokságra van bízva.

Ennek tulajdonítja az oroszoknak a Visó völgyében és Radnán át egészen a Szamosig történt kirándulását, ami kiszámíthatatlan politikai kárt okozhat, hiszen nem kell a románoknak egyéb, mint hogy azt lássák, hogy Erdélyben kisebb portyázó csapatokkal szemben is tehetetlenül állunk és hogy azt mondhassák, hogy önekkell erdélyi testvéreik élet- és vagyonbiztonságáról gondoskodni. Levélét azzal végzi, hogy az ellenség kiverése elsőrangú politikai szükség, ha kell elmegy a királyhoz.

Erdélyben akkor mindössze 3.000 különféle korosztályú csendőr és 4.000 idősebb korosztályú népfelkelő volt.

„Erdély teljes védetlensége” – táviratozza Buriánnak – „a magyarságnak ebből folyó nyugtalansága olyan vonzó erőt gyakorolhat a román kapzsiságra, ami eldöntheti ellenünk Románia állásfoglalását”.

„Teljes meggyőződéssel megtesz mindent a hadsereg érdekében, azt tartja ő is, hogy a végsőkig meg kell feszítenünk erőnket és lehetőleg mindent a döntő harctérre kell koncentrálnunk, mégis Erdély most kontemplált teljes degarnírozásáért nem viselhetné a felelősséget és álláspontomhoz annyival is inkább ragaszkodik, mert az ez irányban kapott formális megnyugtató és ígéret az egész akcióhoz való hozzájárulásnak előfeltétele volt.

A király Tisza István fellépésére a hadsereg főparancsnokánál Erdély védelmére egy hadsereg felállítását rendelte el. A feladatra Pflantzer Baltin lovassági tábornokot jelölte ki. Vezérkari főnöke Soós Károly akkori vezérkari alezredes lett. Ez a hadsereg állott 24 és fél zászlóaljból, két és fél lovas századból, hat ütegből. Feladata Erdély védelme, esetleges román előnyomulás feltartóztatása, Összeköttetés biztosítása északi hadseregeink jobbszárnyával, balkáni haderőnk balszárnyával.

A történetet Soós Károly őexcellenciáitól így hallottam:

Köztudomású, hogy Tisza István akkor közvetlenül a királyhoz fordult Erdély védelméért. Amikor a parancs vétele után Plantzer Baltin lovassági tábornokkal Kolozsvárra, onnan Nagyszebenbe utaztak, hadseregük még nem volt. A nagyszebeni katonai parancsnokság segítségével sikerült nem egészen két hét alatt egy négy és fél kis hadosztályból álló hadsereget felállítani. Közben Soós Károly felutazik Budapestre Belicskához. A honvédelmi minisztérium Tisza István intézkedésére mindent megad, amit akkoriban megadhatott. A minisztérium bocsátja rendelkezésükre a többek között Julier, és Bihar vezérkari tiszteket. Október közepéig együtt van az

egész. Régi Werndl puskákkal felszerelt hadsereg. Géppuskájuk nincsen. Tüzérségük eleinte csak két darab 15 cm-es ágyú. Amint azt maga István maga is írja, ennek a hadseregnek a célja az, hogy Romániában bizonyos benyomást keltsen. Nem is került arra a sor, hogy Erdélyt megvédjék, mert, amikor a Szán vonalára történt visszavonulásunk után az oroszok Bukovinába, és a Tatár-hágón át Magyarországra betörték, ez a hadsereg kapja a feladatot, hogy Bukovinát és Máramarost az oroszoktól megtisztítsa.

Soós Károlynak legnevezetesebb emléke az a kolosszális lendület, amelyet Tisza István azokban a napokban tanúsított.

Fehérvári, volt besztercenaszói főispán egy intézkedésével pánikot kelt. Tisza István táviratilag menesztí, de ugyanakkor megköveteli, hogy Beszterce katonai parancsnokát is menesszék.

A hadsereget, a kapott parancs szerint bevagonírozták és észak felé indították. A szamosvölgyi vasúton, Dósnél érte őket a hadsereg főparancsnokság parancsa, hogy meg kell állítani az egészet. A parancs mögött mindenki Tisza István kezét gyanította, A feltevés helyes. Plantzer Baltin lovassági tábornok Désről beszél Tiszával. Kifejti telefonon, hogy feladatát, Erdély védelmét azzal biztosítja a legjobban, ha a Keleti Kárpátokat az oroszoktól megtisztítja. Tiszát a tábornok szavai annyira meggyőzik, hogy megnyugszik és néhány óra múlva a hadsereg főparancsnokságtól újabb parancs érkezik, hogy folytathatják az utat.

Soós Károly öccsellenciájának emlékezete szerint ez az epizód volt a legjellegzetesebb része a Tisza István beavatkozásának.

Fegyver kevés volt. Csak később, ütközet közben érkezett meg az utánpótlás a csapatokhoz.

November első napjaiban az oroszok végleg kivonultak Máramarosból. Ennek azonnal észlelhető hatása román oldalon a járőrtevékenység csökkenése volt.

Soós Károly szerint az oroszok nem voltak tisztában, hogy Erdélyben mi van. Nagyobb erők jelenlétét sejtették. Ha nem sikerül akkoriban az oroszokat feltartóztatni, hanem nem áll ott ez a hadsereg, az ellenség Erdély szívéen keresztül Budapest felé vehette volna útját, ami az ország és a monarchia katasztrófáját jelentette volna.

A románok sem voltak tisztában, hogy Erdélyben milyen erők vannak. Gyanították, hogy van ott hadsereg, de az erőviszonyokat nem ismerték.

Ebben rejlett ennek a Werndl puskákkal felszerelt hadseregnek igen nagy jelentősége.

Soós Károlynak személyes emléke és élménye az a bámulatos

önmeztagsadás, amellyel Tisza István magasabb katonai érdekekhez alkalmazkodni, azokba beilleszkedni tudott.

Erdély védelme akkoriban kizárólag a Tisza István személyes érdeme volt.

Azok a Wernld puskás öreg népfelkelők, 75% -ban románok – magyar tisztok vezetése alatt bámulatosan megállották a helyüket. A bajok később kezdődtek, amikor a nemzetiségi izgatás megmetyezte őket.

A román betörés két évvel később történt.

Erdély védelmével kapcsolatban felmerült önkéntes alakulatok felállításának gondolata.

Ember lett volna, csak fegyver nem volt.

A keleti Kárpátok megtisztítása után Tisza István alkalmasnak látta a pillanatot, hogy a magyarországi románok felé nagylelkű gesztust tegyen. A királynál amnesztiát eszközöl ki a kiszőköt erdélyi románok részére, hogy mint mártírok odakünn ne működhessenek. Rendeletet eszközöl ki, amely megengedi a magyarországi románoknak, hogy nemzetiségi színeiket a magyar nemzeti színekkel együtt használhassák és Metianu nagyszebeni görögkeleti érsek Metropolitához intézett levelében közli azokat a kulturális, választójogi, és az anyanyelv használatára vonatkozó engedményeket, amelyeket hajlandó kilátásba helyezni.

„A kezdeményezés és a felelősség” – amint írja – „egyedül engem illet.”

Az erdélyi főispánokat értesíti akciója felől azzal, hogy elvárja a románoktól, hogy nagyjelentőségű gesztusát hálával és rokonszenvvel fogadják, az igazi barátságos jó viszonyt az egész vonalon megvalósítják.

„Ami pedig egész akciómat illeti” – írja a főispánoknak – „ha talán lesz is sok olyan magyar ember, kivált Erdélyben, akinek nem fog tetszeni a dolog, nagyon kérem, gondolja meg mindenki, mi minden forog kockán, mit veszíthet épen az erdélyi magyarság és legyen annyi bizalommal nemzeti érzésem és hazafiúi belátásom iránt, hogy ez az igen komoly és jelentékeny előny, amelyet a románoknak kilátásba helyeztem, nem veszedelem magyar nemzeti szempontból, és a mai pillanatban szükséges, célszerű és helyes.”

November közepén a német császárnál járt.

Német szövetségésünk ugyanis állandó, élénk érdeklődést mutat a román probléma iránt.

Ez az érdeklődés a háború kritikus fázisaiban odáig fokozódik, hogy területi engedményeket ajánl a mi részünkről, Románia javára.

Megvilágítja ezt Tisza Istvánnak 1914. november 26-iki kelettel Cserninhez intézett szám jeles távirata, melyben bukaresti követünket berlini útja felől tájékoztatja. „Remélem, hogy további engedményekről, melyeket Zimmermann államtitkár meglehetősen nyomatékkal, mások letompítva hoztak tudomásomra, sikerült szövetségünket lebeszélni. Minden esetre kategorikusan kijelentettem, hogy ilyenről szó sem lehet. Amint azt Ófelsége egyenes parancsára Vilmos császárral az ő nevében közöltem, saját testünkből semmi körülmények között sem adunk önként semmit sem. Az erre vonatkozó kézenfekvő indokok rövid kifejtése után a német császár bizonyos ünnepélyességgel azt mondta nekem, hogy tökéletesen megérti a dolgot.”

December 14-én Sabácot és Belgrádot kiürítettük. A királyhoz intézett táviratában rámutat a helyzet teljes komolyságára azaz, hogy az ellenség további előnyomulása már a lesben álló Romániára való tekintettel is katasztrófát jelent. Kéri a királyt, hogy sürgősen küldje le emberét annak megállapítása végett, hogy déli hadseregünk és annak vezetője fizikailag és erkölcsileg ellenállóképes-e ?

Potiorektól táviratilag megkérdezi, képes-e arra, hogy további ellenséges támadásokat visszaverjen, mert ez a lesben álló Romániára való tekintettel a monarchia életérdeke. Ha nincsen elég erő, kérjen segítséget.

December 16-án Ferenc József táviratban válaszol Tisza Istvánnak. Megnyugtatja, hogy intézkedett, hogy Marterer tábornokot beható vizsgálat céljából Potiorekhez küldötte, és hogy az ország területének védelmére minden megtörténik.

December 22-ről táviratozza Buriánnak, hogy információja szerint balkáni hadseregünknel személyváltozásra lesz szükség. Lehet, hogy a megoldás a politikai vezetők közbelépése nélkül maguknál a katonáknál kialakul. Ha így less, annál jobb. Ha azonban közbelépésre lenne szükség, úgy útra készen áll, hogy a királyhoz utazzék.

Még aznap értesíti Stürgkhöt, hogy déli hadseregünk krízise miatt aznap éjjel Bécsbe szándékozott volna utazni, mivel azonban közben az igen szerencsésnek látszó megoldás felől Jenő főhercegnek főparancsnokká történt kinevezése felől értesült, nem akar Bécsbe való utazásával feltűnést kelteni, útját elhalasztja.

Figyelme mindenre kiterjed.

Az erdélyi önkéntes alakulatok gondolata fegyverhiány miatt nem volt megvalósítható.

A fegyvergyártás iránt Krobotinnál tájékoztatja magát és itt jellemző Sieghardt Rudolf vezérigazgatóhoz intézett egyik levele a steyeri fegyvergyárban uralkodó állapotokról. A gyár teljesítménye felől a legrosszabb véleménye van. Háborús időben kettős kötelesség, hogy a gyár gyorsan és sokat gyártson. A magyar fegyvergyár aránylag sokkal jobban működik. Sajnálattal tapasztalja, hogy a steyeri gyár olyan időkben, amikor a gyártott fegyverek napi darabszáma a háború kimenetelére rendkívül fontos, a gyár a háború hatodik hónapjában alig produkál többet napi ezer puskánál. „Nem tehetek róla” – fejezi be dorgáló levelét – „de ez szegénységi bizonyítvány a gyárra nézve, és nagyon kellemes lett volna, ha Excellenciádtól levelemre kevesebb erkölcsi felháborodást és több pusztát kaptam volna válaszul.”

Korbatin hadügyminiszter és Stürgkh osztrák miniszterelnököt nyomatékosan felkéri, hogy kíméletlen energiával fokozzák a fegyvergyártást az elérhető napi 2.500 darabra.

A nagyszebeni katonai parancsnokság Betegh Miklós kormánybiztost egyik táviratával felriasztja. Tisza István január 7-éről kelt levelében megnyugtatta, és biztosítja Betegh Miklóst, hogy: „Egyik éjjel-nappali főgondom Erdély védelme, és hogy Erdély magyarságát senki jobban nem félti és szeretheti, mint én.”

1915-öt írunk.

A hadvezetőség kénytelen Bukovinát kiüríteni.

Január 15-éről Frigyes főhercegnek, a hadsereg főparancsnokának táviratoz. Felhívja a főherceg figyelmét arra a siralmas hatásra, amelyet Bukovina kiürítése Bukarestben gyakorolt, annyival is inkább, mert jelentéktelen orosz erőkkel állottunk szemben. Románia válaszüton áll, és az oroszoknak Erdély belseje felé való további előnyomulása Románia azonnali beavatkozását váltaná ki.

Gróf Berchtold Lipót távozik, és január 14-ével a király báró Burián Istvánt nevezi ki külügyminiszternek. Tiszának első dolga, hogy Erdély védelmét ajánlja az új külügyminiszter figyelmébe.

A külügyminiszter-válsággal kapcsolatban Tisza István iratai között a következő feljegyzés olvasható: „Bármennyire kedve ellenére volt is olyan lojális, becsületes kollégával szemben fellépni, kénytelen volt vele, be kellett látnia, hogy a monarchia létérdekei a változást megkövetelték.”

Január 15-éről kélt levelében Betegh Miklós kormánybiztost arra kéri, hogy amíg az oroszok Besztercenaszód határánál állanak, ne távozzék el Erdélyből, álljon résen, és ismert erélyével tegyen meg mindent a katonai műveletek előmozdítására, a lakosság megugtatására.

A fegyvergyártás fokozása érdekében időt szakít magának. Személyesen látogatja meg a steyeri fegyvergyárat. Benyomásait közli Krobotin hadügyminiszterrel.

Ugyanakkor Konrád vezérkari főnöknél is lépéseket tesz. Erőteljes akciót és Erdély védelmét sürgeti. A vezérkar főnöke január 19-én válaszol. Szigorúan bizalmasan közli Tisza Istvánnal, hogy néhány napon belül megindul a mi offenzívánk, melynek hatása legkésőbb február közepéig mutatkozni fog. Ezzel az akcióval az oroszoknak Bukovinán keresztül Magyarországra való előnyomulása meg lesz akadályozva, eltekintve attól, hogy eddig orosz csapatok sehol sem állanak Erdély területén. „Aki ilyen másodlagos tünetekből a mi katonai impotenciánkra következtet” – írja levelében Tisza Istvánnak, – „az gondolja meg, hogy a németekkel együtt (akkoriban a német erők a mi erőnknek csak felét tették ki) 750 km-es arcvonalon 5 hónapon át Oroszország egész európai és ázsiai haderejét feltartóztattuk, megállítottuk és most remélhetőleg vissza fogjuk verni.”

1915. tavaszán nagy sikereink az északi harctéren.

Május 24-én Olaszország hadüzenete.

Május végén nagyfontosságú tárgyalások Törökországgal, Bulgáriával és Romániával, utóbbinak aktív beavatkozása érdekében.

Május 25-éről Cserninnek írja, hogy a román kormányt rá kell bírni, hogy formulázza meg mielőbb a mi oldalunkon való aktív beavatkozásának feltételeit. Területi engedmény természetesen kizárólag csakis Bukovinából jöhet számításba. Erdélynek kerek egy millió magyar és negyedmillió német lakosságát nem lehet a románoknak kiszolgáltatni. Ha arra tennének célzást, hogy hiszen Olaszország is kapott volna területi engedményeket, rá kell mutatni arra, hogy ott kompakt olasz többséggel bíró területeket ajánlottunk fel, míg Erdély lakosságának 45%-a, kultúra és vagyoni szempontjából túlnyomó nagyrésze nem román, továbbá, hogy a magyarok és németek nagyobb része Erdély keleti felében lakik. „Es wäre also jeder Gedanke an Siebenbürgen a limine abzuweisen.” – fejezi be levelét.

Május végére sikerült Erdély védelmét a hadseregfőparancsnokságnál kielégítően biztosítani. Mintegy 70 ezer főnyi csapatot fognak Erdélyben és Nagyvárad körül összevonni, ami jó hatást fog gyakorolni Romániára és lehetővé teszi Erdély védelmét, hacsak még egy-két divíziót küldenek hozzá háború esetére. A dologhoz még csak az szükséges, hogy Németországtól sürgősen megkapjuk a kért

50.000 orosz puskát, ami minden engedménynél többet fog érni, hogy Romániát békében tartsa.

Június 1-ről telefonüzenete Buriánnak:

„Czernin 672. és 678. számú sürgönyei kapcsán kérném öt felvüágositani, hogy területi engedmény akár Erdélyben, akár dél-Magyarországon indiscutabilis, mert a monarchia nagyhatalmi állását kelet felé tönkretenné. Németeket pedig nagyon komolyan fel kellene kérni, hogy a mi románjainknak adandó koncessziók gondolatának végre hagyjanak békét.”

Június 19-én a német kancellár meghívására Berlinben tárgyal Románia megnyerése érdekében.

Románia aktív részvétele időközben galíciai győzelmeink folytán háttérbe szorul. A tárgyalások súlypontja inkább Románia jóindulatú semlegességére vonatkozik, mert szükség, hogy Románia a Dardanellák védelmére a törököknek szánt muníciót átengedje. Ennek érdekében Németország kölcsönt helyez kilátásba. A monarchia felajánlja Bukovina három déli kerületét. Magyarországot illetőleg szövetségünkkel teljes egyetértés jött létre, hogy magyar terület átengedéséről ép oly kevésbé lehet szó, mint Erdély autonómiájáról.

Ma már tisztán áll előttünk, hogy ez az eredmény a Tisza István érdeme.

Tisztelt Uraim!

Sokszor kicsinek látszó dolgok jellemzik legjobban az emberi nagyságot.

Hat kötetre terjedő levelei között találunk leveleket, amelyekben a legnehezebb napokban is kis embereknek, sebesülteknek, rokantaknak, hadiözvegyeknek sorsa iránt érdeklődik, intézkedik.

Csak egy pár soros példát: „1915. április 14. Mara László főispánnak, Déva. Kedves Barátom! Krecsunel János nagypestyéni lakos segélyügyére vonatkozó 462. számú felterjesztésedben azt mondd, hogy családjának sorsa 57 fillér államsegély révén biztosítva van. Senkinek se kívánom, hogy családjának sorsa 57 fillérrel legyen biztosítva és arra kérlek, légy szíves felvilágosítani, hogy esik az, hogy egy család ilyen képtelen csekély segélyben részesül. Szív-ből üdvözöl igaz híved: Tisza”.

1915. augusztusában Csernin közli, hogy Margilomán érdeklődött, vajjon kaphatna-e biztosítékot, hogy kormányra jutása esérére a magyarországi románok lényeges engedményeket kapjanak.

Tisza István azt válaszolja, hogy a magyarországi románokra vonatkozó belpolitikai programját a külpolitikai eseményektől függetlenül akarja keresztülvinni. Bizalmasan közölhet annyit, hogy

ebbe a programba tartozik az iskolatörvény revíziója is. Örvendetesnek tartaná, ha szomszédunkban barátságos kormány alakulna. Hajlandó lenne alkalmas pillanatban polgári személyekre kiterjedőleg amnesztiát kieszközölni Goga Oktaviánnak és a két Lukáciunak kivételével, akik – amint írja – külföldön nap-nap után a legfelháborítóbb módon nyílt hazaárulást és felségsértést üznek. A katonaszökevényekre vonatkozólag a katonákkal kellene a dolgot megbeszélni. Egyéni véleménye szerint a legénységi állományhoz tartozó egyének nagy része részesíthető lenne amnesztiában, de nem tartaná helyesnek az amnesztiát katonaszökevény tisztekre kiterjeszteni. Egy ilyen amnesztiát csak abban az esetben hajlandó a királytól kieszközölni, ha a román közvélemény előbb a kedvező politikai fordulat kézzelfogható bizonyítékát adja.

Románia hangulata ellenkező irányt vesz.

Harctéri győzelmeink következtében irányunkban táplált respektust a monarchia elleni gyűlölet váltja fel.

Szeptember 2-án hódoló küldöttség a királynál. Ott van a német császár az összes német fejedelmek élén.

1916-ot írunk.

Tisza Istvánt Erdély sorsa nem hagyja nyugodni. A veszélyt közeledni látja.

Május 7-én a királyhoz fordul. Sürgős intézkedéseket javasol román támadás megelőzésére. Az orosz harctéren a küzdelem tetőfokát éri. Senki sem tudja, mi lesz a kimenetele. Súlyos felelősség terheli a monarchia vezetőit. A legfontosabb szerinte a román kérdés. Románia az oroszok további győzelmeiben a háború közeli végét látja, márpedig egyedüli vágya, hogy a hadi zsákmányból részesüljön. Ezért a háború utolsó szakaszában beavatkozása holt bizonyos, ha ellenünk kell fellépnie, – nagyon kétséges, ha a mi oldalunkon Oroszországot kellene megtámadnia. A veszélyt csak Bulgária katonai nyomásával és azzal lehet megelőzni, ha az 1915-ben megerősített erdélyi szorosokat katonailag olyan mértékben szálljuk meg, hogy komoly ellenállás váljék lehetővé. Bulgáriának a Balkánon adandó területi engedményekkel Albániában, Montenegróban álló csapataink, továbbá szerbiai megszálló csapataink nagyrészt felszabadíthatnák, és tekintélyes erőt tudnánk az erdélyi szorosok védelmére odavetni, ezáltal Romániát visszatartani, vagy legalább is komoly feladat elé állítani. Tudja, hogy a javasolt megoldás súlyos áldozatokat jelent a monarchia részéről, azt is tudja, hogy Bulgária megnagyobbodása komplikációkat jelenthet a jövőre, de meggyőződése, hogy ez az egyetlen lehetőség román támadás kivédésére. Veszteni való idő nincsen. Galíciában minden pillanatban

beállhat egy olyan szituáció, amely kiválthatja Románia támadását, amikor már késő lesz a dolgot előbb magunk között, aztán a németekkel, a bulgárokkal és a törökökkel tisztázni.

Június 4-én indul meg a Bruszilow offenzívája. Az északi harc-
térén világesemények készülnek.

Július 15-éről levele Buriánhoz: „Ne áltassuk magunkat, A román veszély nagyon komoly, bármely pillanatban bekövetkezhetik». Ne bízunk abban, hogy nem mozgósítanak aratás előtt. Fontos és üdvös a Konrád által kezdeményezett berlini akció.

Német szövetségeseink teljes mértékben átérzi a pillanat komolyságát, biztosítékunk van, hogy Romániának azonnal hadat üzen, ha bennünket megtámad. Emberi számítás szerint a bolgárok is azonnal támadnak, amint Románia akcióba lép.

Az erdélyi betörési pontok megerősítését és megszállását állandóan sürgeti.

Erdély sorsa nem hagyja nyugodni.

Július végén újabb felterjesztése a királyhoz. A helyzet első felterjesztése óta is lényegesen súlyosbodott, párosulva azzal a ténnyel, hogy a bolgár hadsereg túlnyomó nagy része a szaloniki fronton van lekötve. A katonaságtól teljesen magára hagyott Erdély a románokat valóságosan invitálja egy katonai sétára, amint írja.

Július 29-én a német főhadiszálláson Plessben a Tisza István és a hadvezetőség sürgetésére Erdély védelmére Konrád, Falkenhayn tábornok és Gancsev bolgár ezredes között megállapodás jön létre. Éhez utóbb Törökország nevében Enver pasa is csatlakozik. Falkenhayn az utolsó pillanatig sem akar hinni Románia hadüzenetében; a német császárra is úgy hatott a hír, mint derűs égből a villám.

Nagy Miklós megírja, hogy ezért nem történt gondoskodási kellő időben Erdély védelméről, és így következett be augusztus 27-én Románia betörése abban a pillanatban, amikor a lucki áttörés miatt hadvezetőségünk kénytelen volt az erdélyi határok védelmére szervezett 70. honvéd gyalog hadosztályt is elvonni.

Szeptember 5-én Erdély miatt viharos ülés a képviselőházban.

Szemére hányták Tisza Istvánnak, hogy Romániának területi engedményeket helyezett kilátásba. A való tényállás kiderül Buriánnal folytatott leveleiből. Határkiigazítás jellegével bíró rendszabályokra gondoltak, amely a háború szerencsés befejezése után következett volna be. Már csak stratégiai okokból is csak a Kárpátok külső lejtőin levő, tehát nem magyar területekről lehetett volna szó.

Október 28-án Tisza István Plessbe Hindenburghoz és Ludertdorffhoz látogat.

November 12-től 18-ig erdélyi körútja.

Akkor járt Székelyudvarhelyen. Emlékszem rá. Ott voltam a kormánybiztosságnál. Sándor Jánossal és Latinovits Endrével jöttek.

November 21-én I. Ferenc József öfelsege meghalt. A trónörökös pár Kolozsvárról siet fel Bécsbe.

December 3-án koronázás. Tisza István nádorhelyettes.

1917-et írunk.

A radikális választójoggal nem ért egyet. Május 21-én beadja lemondását, és egy következményeiben végzetesnek bizonyult legfelsőbb elhatározás az ország és a monarchia legerősebb emberét július 15-ével akkor távolítja el az államügyek életéről, amikor az ő erős kezére a legnagyobb szükség lett volna.

Augusztus 1-én a harctérre megy.

1918!

Februárban a képviselőház választójogi bizottsága ülésezik.

„Alig van megrázóbb olvasmány” – írja Komis Gyula – „mint Tiszának, a képviselőház választójogi bizottságában 1918. február 15-én mondott beszéde. A bizottság féléven át 31 ülésben való tárgyalása ma olyan tragikus erővel hat, mint az ezeréves Nagymagyar ország végső vonaglása.”

Tisza István ellenzéki oldalról az engedmények terén elmegy a végső határig, amíg hazafias lelkiismerete megengedi. „Ki győz, ki nem győz a választójog kérdésében” – fejezi be beszédét – „ez olyan mellékes. Most nem arról van szó, hogy valamelyikünk legyőzze a másikat, aztán a tertius gaudet álláspontja következék. Most arról van szó, hogyha valaha kezét fogtunk, ne a mohácsi vész után, hanem a mohácsi vész előtt fogjunk kezét.”

Július 9-én a képviselőház plénumában beszél a radikális választójog ellen. Beszél a nemzeti supremáciáról és beszél Erdélyről. Akkor is Erdélyre gondol. A legfontosabb vidéket, tíz erdélyi vármegyét, az ország keleti részének tíz összefüggő területet alkotó vármegyéjét veszi tekintetbe és statisztikai számokat sorakoztat fel. A németeket mindenütt a magyarokhoz számítja, mert szerinte csakis ez a helyes eljárás.

És elmondja, hogy Alsófehérben 4.900 magyar és német választó áll szemben 4.900 románnal. A törvényjavaslat szerint 8.000 magyar és német választó fog szembenállani 13.000 románnal. Besztercenaszódiban 4.900 magyar és német választó áll szemben 2.500 románnal. A javaslat szerint 7.900 fog szemben állani 9.000-rel. Szebenben a szászok ősi fészkeben 8.500 választó áll szemben 5.000 románnal. A jövőben 12.000 állana szemben 15.000-rel. És így tovább.

Beszédét azzal fejezi be, hogy ez a kép is, már elég óvatosságra int, de ez még semmi, ha nem vesszük hozzá az analfabéta rezervoárban rejlő veszedelmet.

Így védi Erdélyt ellenzéki padokról, mikor már hatalom nincsen a kezében.

Nem folytatom tovább. Befejezem.

A német költők közül az én legkedvesebb költőm Schiller.

Van egy verse: „Resignation”.

Ebben van egy mondat: „Die Weltgeschichte ist das Weltgericht”.

Soha öt szóval mélyebb gondolatot nem fejeztek ki.

A történelem Tisza Istvánról már ítelt.

Amint távolodunk tőle időben, úgy nő az ő alakja méreteiben.

Megírta Szekfű Gyula, hogy Andrássy Gyula gróf óta ő volt az első, aki Magyarország szavát a monarchia és Európa ügyeiben érvényesítette. Ő volt, mint Magyarország miniszterelnöke az egyetlen, aki a monarchia tanácsában a világháború ellen nyilatkozott, és ezzel népünket megmentette attól a szörnyű vérvádtól, amelyben a történetírás a művelt Nyugat legnagyobb nemzeteit is kénytelen lesz elmarasztalni.

A volt monarchia vezérkari főnöke megírta az ő emlékirataiban, hogy a magyar nemzet az ő vezérének, Tisza Istvánnak erőskezű kormánya alatt a maga külön nemzeti érdekeit még a legnehezebb napokban is mindig érvényre tudta juttatni.

Megírta Csernin, hogy, ha Karol román király halála és a lucki áttörés közötti időben nem sikerült Romániát csatlakozásra bírni, az nem a külügyminiszter terhére írandó, hanem ennek oka az a vis major, amely a mindenkori magyar vétó formájában egy ilyen akciónak útját állotta.

Nyilván területi engedményekre céloz.

Micsoda erőt jelenthetett az a magyar vétó, a Tisza István vétója, ha volt bukaresti követünk azt vis majornak nevezi.

Az idő gyógyít, és az emlékezés koszorúi közül talán a legértékesebbek azoknak a kortársaknak a koszorúi, akikkel Tisza István hazája érdekében nem egyszer kemény harcokat vívott.

Gróf Csernin Ottokár 1925-ben a Pester Lloydban megjelent három csillagos vezércikkében róttá le kegyeletét Tisza István iránt. Csak egy mondatát szabadjon idéznem:

„Ha a magyar gyermek hazájának ősi és tiszteletreméltó történiáját tanulja, akkor nemzetének legjobbjai között a Tisza István neve is ott lesz, és a magyar ifjúság bensőséges kegyelettel hall-

gatja majd a mesemondót, aki ennek a férfinak harcos életét fogja elébe tárni.”

Amikor ezeket a sorokat először olvastam, fáradságot vettem magamnak és igyekeztem áttekinteni a magyar elemi és középiskolákban használt történelmi tankönyveket.

Átnéztem ezeket, mert sarkalt a lelkiismeret, hogy vajjon – ha egy idegen így gondolkozik Tisza Istvánról, – hogy ápoljuk mi magyarok gyermekeink lelkében az ő emlékét.

Sajnálattal nélkülöztem tankönyveinkből Tisza István emlékének olyan fokú méltatását, mint amelyet gróf Csetpin Ottokár – az idegen – feltételezett.

Tisztelt Uraim !

A világ a fejlődés korszakát éli. A jövődő vajúdik és tudom, hogy jönni fog egy tisztultabb kor, amelyben azt a nemzeti tőkét, amelyet Tisza István élete példája jelent, nem fogjuk kamatoztatlanul hevertetni, és magyar tanítómesterek versenyezni fognak abban, hogy azt jövőnk reménysége, a magyar ifjúság, az erdélyi ifjúság lelkébe beoltsák.

Budapest 1940 december hó 10-én